

## Архівна та рукописна наукова спадщина: традиції та перспективи формування, дослідження, цифровізаційні виклики

5 жовтня 2022 р. у рамках Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг» відбулося засідання секції «Архівна та рукописна наукова спадщина: традиції та перспективи формування, дослідження, цифровізаційні виклики». У її роботі взяли участь науковці Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД), Інституту архівознавства НБУВ (ІА НБУВ), Інституту рукопису НБУВ (ІР НБУВ), Інституту народознавства НАН України, Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника (ЛННБ України імені В. Стефаника), Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН), Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. На обговорення було представлено 30 наукових доповідей з актуальних питань архівознавства, археографії, книгознавства, джерелознавства та історії науки.

З привітальним словом до учасників секційного засідання звернулася генеральна директорка НБУВ, докторка історичних наук, професорка, член-кореспондентка НАН України, заслужена діячка науки і техніки України **Л. А. Дубровіна**. Вона наголосила на важливій ролі архівних установ у збереженні національних історико-культурних пам'яток, зокрема, архівної та наукової спадщини під час складних умов воєнного стану, побажала плідної роботи науковцям і співробітникам архівної галузі.

У вступному слові завідувач відділу археографії ІА НБУВ, доктор історичних наук, старший науковий співробітник **А. І. Шаповал** зазначив, що у представлених на конференцію наукових доповідях знайшли відображення актуальні проблеми трансформації архівної галузі та діяльності архівних установ у добу розвитку цифрових інформаційних технологій, удосконалення нормативно-правового регулювання та науково-методичного забезпечення архівів, проаналізовано європейські засади діяльності архівних установ, означено виклики, які виникли у зв'язку з російсько-українською війною.

З доповіддю «Наукові архівні комплекси: тенденції і проблеми розвитку» на засіданні виступив радник Президії НАН України, почесний генеральний директор НБУВ, академік НАН України, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України **О. С. Онищенко**. Він проаналізував проблеми формування і функціонування архівних комплексів, зокрема наукових, у сучасних умовах, визначив роль цифровізації у збагаченні архівного ресурсу і сервісу, розкрив синергетичні наслідки зближення архівних комплексів із бібліотечними і музейними, висвітлив процес перетворення системи архівних комплексів у різновид Великих Баз Даних, окреслив інноваційну модель архівознавства та професію архівознавця як сплав наукознавства, історії науки, низки спеціальних історичних дисциплін, цифрових інформаційних технологій. Доповідач наголосив, що архівна справа переживає найбільшу за весь період свого існування трансформацію, оскільки небувалими масштабами зростає документний ресурс, головним чином, за рахунок цифрових і оцифрованих матеріалів. За призначенням весь документний потік має зосередитися

в архівах і завдання полягає в тому, щоб подолати відставання сервісної практики від ресурсного потенціалу. Доповідь О. С. Онищенко стимулювала учасників зібрання до жвавого обміну думками з приводу запропонованих у виступі шляхів подальшого інтегрування головних зберігачів і розробників історичних, наукових, культурних джерельних ресурсів архівів-музеїв-бібліотек.

Завідувач відділу документознавства УНДІАСД, кандидат історичних наук **Ю. С. Ковтанюк** свій виступ присвятив аналізу нормативно-правового та методичного забезпечення архівного зберігання документів в електронній та цифровій формах. Він розглянув склад документів в електронній та цифровій формах, що приймаються на архівне зберігання, проаналізував нормативно-правове регулювання та методичне забезпечення архівного зберігання таких документів, окреслив технологічні проблеми, пов'язані з процесом архівного зберігання електронних документів, а також визначив кроки, необхідні для вирішення проблем комплектування, обліку та постійного зберігання цифрових аудіовізуальних документів, документів в електронній формі особового походження та електронних інформаційних ресурсів в архівних установах, торкнувся досвіду зберігання електронних документів у країнах Європи і світу. Присутні виявили підвищений інтерес як до поданої доповідачем інформації, так і до поставлених завдань, пов'язаних із вирішенням проблем зберігання документів в електронній та цифровій формах. Аудиторія одностайно висловила за необхідність удосконалення технологічних чинників зберігання електронних документів, за більш активне впровадження європейського досвіду у процес зберігання електронних інформаційних ресурсів у вітчизняних архівних установах.

Завідувачка відділу технологічного забезпечення архівної справи УНДІАСД, кандидатка історичних наук **Л. В. Дідух** звернула увагу учасників секційного засідання на методику оцифрування аудіовізуальних документів Національного архівного фонду. Вона окреслила основні результати прикладного наукового дослідження теоретичних та методичних засад оцифрування аудіовізуальних документів у державних архівах України, запропонувала алгоритм дій під час оцифрування аналогових кіно-, відео-, фотодокументів і технологічні особливості оцифрування аудіовізуальних документів.

У доповіді директорки ІА НБУВ, кандидатки історичних наук, старшої наукової співробітниці, заслуженої працівниці культури України **Л. М. Яременко** порушувалися проблеми, які виникли в діяльності наукових архівів в умовах воєнного стану. Було розкрито особливості та головні завдання архівних підрозділів НАН України у період воєнного стану в Україні, проаналізовано результати їхньої роботи за першу половину 2022 р. Доповідачка зазначила, що в умовах активних воєнних дій на значній частині території країни особливої ваги набуває місія архівних працівників – захист і збереження національного наукового надбання. Першочергового вирішення потребують і питання евакуації працівників, організації їх праці за межами визначеного робочого місця, налагодження комунікації з ними та їхньої психологічної підтримки. Відзначено, що значну допомогу в здійсненні необхідних робіт Україні надають зарубіжні інституції, зокрема, наукові, архівні, бібліотечні, музейні міжнародні організації, національні академії наук. Після оперативних заходів стосовно захисту людей і документів постало питання відновлення життєдіяльних архівних процесів в умовах воєнного стану. Першими практичними кроками діяльності наукових архівів після Перемоги, як було наголошено у доповіді, мають бути: моніторинг стану приміщень архівів,

архівосховищ, збереженості фондів; перевірка наявності документів, особливо тих, які перебували під окупацією, адже там, крім фізичного знищення документів, можливі й загрози втрати документів через їх викрадення і вивезення агресором.

З особливим інтересом учасники засідання вислухали доповідь молодшої наукової співробітниці відділу архівознавства і документознавства ІА НБУВ **О. В. Березовської** «Документування роботи наукових експедицій з фіксації свідчень жертв російсько-української війни на визволених територіях Чернігівської області у 2022 р.». Доповідачка висвітлила заходи з формування, фондування та описування усноісторичних джерел із дослідження подій російської окупації територій Чернігівської області у лютому–квітні 2022 р., що проводилися в рамках дослідницького проєкту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни 2014–2022 рр.: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання» науковою групою, до якої входили українські науковці-волонтери з різних науково-дослідних установ (Інституту всесвітньої історії НАН України, Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Державного агентства України з управління зоною відчуження, Національного музею історії України тощо). О. В. Березовська репрезентувала документи, які було зібрано під час роботи наукових експедицій до Чернігова та населених пунктів Чернігівської області: оригінали щоденників жителів, які фіксували своє повсякдення під час блокади та окупації; стенограми записів свідчень чернігівчан; фотодокументи, надані жителями, що відображають важкий побут воєнного часу; світлини, зроблені науковцями під час експедицій, на яких зафіксовано стан руйнації об'єктів культурної спадщини, осель, інфраструктури та злочинів, вчинених окупаційною армією РФ. Окремий блок становлять слайди, фото, на яких зафіксовано учасників наукових експедицій, їхня робота в польових умовах із респондентами.

Воєнні дії Росії проти України спонукали дослідників до наукового аналізу ідеологічних чинників, відображених у рукописних пам'ятках, які зумовили ворожу поведінку агресора. Провідна наукова співробітниця відділу фондів рукописної спадщини ІР НБУВ, докторка історичних наук, професорка **Н. А. Шип** у своєму виступі розглянула еволюцію від есхатологічної ідеології «Третій Рим» до месіансько-політичної – «Москва – Третій Рим» та її застосування у новітній історії Росії. А старша наукова співробітниця відділу кодикології та кодикографії ІР НБУВ, кандидатка історичних наук **М. А. Філіпович** проаналізувала образ «ворога» у «Волинському короткому літописі».

Старша наукова співробітниця відділу архівознавства і документознавства ІА НБУВ, кандидатка історичних наук **Л. Ф. Приходько** поділилася результатами дослідження нормативно-правових актів Європейського Союзу, які регулюють охорону і збереження аудіовізуальної спадщини, а саме, звернула увагу на їхню структуру, функції, роль у законодавчому забезпеченні культурної політики ЄС, розбудові єдиного європейського культурного простору.

Старша наукова співробітниця відділу архівознавства і документознавства ІА НБУВ, кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця **О. М. Загорєцька** присвятила свою доповідь аналізу чинників, які зумовлюють розроблення нового типового нормативного документа з організації діловодства для юридичних осіб НАН України.

У низці виступів йшлося про документні джерела, на яких ґрунтується діяльність науково-дослідних установ НАН України. Завідувачка відділу історії академічної науки ІА НБУВ, кандидатка історичних наук **Г. В. Індиченко** репрезентувала історичну реконструкцію міжнародного наукового співробітництва НАН України за щорічними звітами Академії наук 1961–1965 рр. Джерела до історії створення фундаментального академічного видання «Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка в десяти томах» у 1919–1964 рр. проаналізувала старша наукова співробітниця відділу історії академічної науки ІА НБУВ, кандидатка філософських наук **О. І. Вербіцька**. Завідувачка відділу архівознавства і документознавства ІА НБУВ, кандидатка історичних наук **О. В. Січова** на основі документів, які відклалися в архівних фондах НБУВ та Архіві Президії НАН України, висвітлила діяльність Кабінету для вивчення єврейської радянської літератури, мови та фольклору АН УРСР, його співпрацю з Єврейським антифашистським комітетом, вказала на досягнення установи напередодні її ліквідації.

У спільній доповіді науковців Інституту рукопису НБУВ – завідувачки відділу кодикології та кодикографії, кандидатки історичних наук **О. П. Бодак**, завідувачки відділу джерелознавства, кандидатки історичних наук **Т. В. Коваль**, завідувачки відділу фондів рукописної спадщини, кандидатки історичних наук **І. С. Корчемної**, директорки ІР НБУВ, кандидатки історичних наук, старшої наукової співробітниці **О. П. Степченко** – було розкрито методикку наукового описування архівних документів особового походження, які зберігаються у фондах ІР НБУВ, розглянуто основні аспекти експертизи цінності та критерії оцінки документів особового походження.

На секційному засіданні були широко представлені доповіді з дослідження комплексу джерел біографічного, наукового та культурного характеру діячів української науки і культури: докторантка ННСГБ НААН України, кандидатка економічних наук, доцентка **І. О. Бояринова** висвітлила наукову спадщину М. М. Очаповського; головна наукова співробітниця відділу науково-методичної роботи та реферування ННСГБ НААН, докторка історичних наук, професорка **І. О. Демуз** на основі виявлених документів відтворила родинну біографію Сокальських; старша наукова співробітниця відділу археографії ІА НБУВ, кандидатка історичних наук **О. І. Ємчук** дослідила маловідомі біографічні документи про О. М. Боголюбова; старший науковий співробітник відділу археографії ІА НБУВ, кандидат історичних наук **С. М. Кіржаєв** проаналізував маловідомий документ із життя В. І. Вернадського у Києві; наукова співробітниця відділу археографії ІА НБУВ **І. Г. Кіржаєва** розкрила склад та джерельний потенціал фотодокументів М. Ф. Кашенка у фондах ІА НБУВ; старша наукова співробітниця відділу джерелознавства ІР НБУВ, кандидатка історичних наук **І. В. Клименко** репрезентувала архівну спадщину М. С. Грудницької; наукова співробітниця відділу археографії ІА НБУВ **М. С. Коломієць** інформувала про документи з науково-педагогічної діяльності в особовому архіві Ю. М. Шевченка; наукова співробітниця відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України, кандидатка мистецтвознавства **Т. В. Куцир** розкрила зміст щоденників польових досліджень К. І. Матейко; старша наукова співробітниця відділу археографії ІА НБУВ, кандидатка історичних наук **А. А. Майстренко** дослідила склад та інформаційний потенціал документів особового архівного фонду Г. Г. Гнесіна; наукова співробітниця відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника, кандидатка

історичних наук **І. В. Олексів** представила архів М. М. Мундяк-Мольнар як джерело вивчення славістичних студій в Україні; молодша наукова співробітниця відділу історії академічної науки ІА НБУВ **К. А. Папакіна** розглянула приватне листування Е. Г. Співака як джерело з вивчення його життя та наукової діяльності під час Другої світової війни та повоєнні роки; завідувач відділу археографії ІА НБУВ, доктор історичних наук, старший науковий співробітник **А. І. Шаповал** дослідив листи до М. Г. Холодного, які відклалися в особовому архівному фонді вченого в ІА НБУВ; за матеріалами особового фонду П. Г. Тичини наукова співробітниця відділу кодикології та кодикографії ІР НБУВ, кандидатка історичних наук **Л. А. Петрушко** проаналізувала інформаційний потенціал аркушів використання архівних документів.

Традиційно значну увагу співробітники ІР НБУВ приділили дослідженню рукописних і друкованих пам'яток XVII–XVIII ст. Огляд конволютів XVII ст. із фондів ІР НБУВ уперше було подано у спільній доповіді старшої наукової співробітниці відділу кодикології та кодикографії ІР НБУВ, кандидатки історичних наук **Т. А. Добрянської** і молодшої наукової співробітниці відділу джерелознавства ІР НБУВ **Ю. Б. Дудки**. Кодикологічний опис та археографічний аналіз книги-архіву Микільського Пустинного монастиря XVIII ст. представила старша наукова співробітниця відділу кодикології та кодикографії ІР НБУВ, кандидатка історичних наук **С. В. Сохань**. Мовні особливості українського перекладного збірника XVII ст. з фондів ІР НБУВ проаналізувала старша наукова співробітниця відділу кодикології та кодикографії ІР НБУВ, кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця **О. А. Іванова**.

У спільній доповіді старшої наукової співробітниці відділу кодикології та кодикографії ІР НБУВ, кандидатки історичних наук, старшої наукової співробітниці **О. М. Гальченко** і старшої наукової співробітниці відділу рукописів і стародруків Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького, кандидатки історичних наук **С. В. Зінченко** було розглянуто стан вивчення та перспективи дослідження книжкових застібок на оправах українських кодексів Середньовіччя та Ранньомодерної доби.

Проблеми функціонування архівної галузі, діяльності архівних наукових установ і збереження архівної та рукописної наукової спадщини, які знайшли відображення у доповідях, викликали інтерес в учасників секційного засідання, що зумовило їх професійне обговорення в рамках конструктивного діалогу. Враховуючи необхідність проведення подальших реформ в архівній сфері у період розвитку цифрових інформаційних технологій, розширення можливостей інтегрування вітчизняних архівних установ у європейський архівний простір, подолання проблем, які виникли в діяльності архівів у зв'язку з російсько-українською війною, учасники зібрання висловилися за розширення заходів, спрямованих на нормативно-правове, науково-методичне, матеріальне, технологічне забезпечення архівних установ. Саме вони сприятимуть ефективній діяльності архівів із формування та дослідження спадщини української науки і культури.

**Андрій Шаповал,**  
завідувач відділу археографії Інституту архівознавства  
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,  
доктор історичних наук, старший науковий співробітник